

प्रकरण दुसरे

मराठी शुध्दलेखन

प्रकरण दुसरे
मराठी शुध्दलेखन

- २.१ प्रस्तावना
२.२ भाषेचे महत्त्व
२.३ व्याकरण
२.४ व्याकरणाचे महत्त्व
२.५ शुध्दलेखन
२.६ शुध्दलेखनाची घटना व कार्य
२.७ मंडळाच्या चर्चासभा व निर्णय
२.८ वादाचा इतिहास व स्वरूप
२.९ वादाची विवेचनात्मक बाजू
२.१० अशुध्द लेखन
१) अशुध्द लेखनाचे प्रकार
२) अशुध्द पाठाचे शुध्दीकरण
३) अशुध्द लेखनाची कारणे
४) शुध्दलेखनाचे महत्त्व
२.११ संदर्भ साहित्याचा आढावा
२.१२ समारोप

प्रकरण दुसरे मराठी शुध्दलेखन

२.१ प्रस्तावना:-

विद्यार्थ्यांना भाषा व्यवहारातील आपले दोष लक्षात येत नसतात. चूक व बरोबर यातील भेदही त्यांच्या लक्षात येत नाही. असे का व्हावे या प्रश्नांचा विचार करतांना भाषा आत्मसात करण्याची प्रक्रिया, भाषेचे अध्यापन, शिक्षणाचे माध्यम म्हणून होणारा भाषेचा वापर, विद्यार्थ्यांची भाषाभ्यासाकडे पाहण्याची दृष्टी, अध्यापकांची या विषयाकडे पाहण्याची दृष्टी इत्यादी अनेक कारणे संभवू शकतात.

भाषेच्या शुध्द वापरावरचे विद्यार्थ्यांचे प्रभुत्व वाढावे या अपेक्षेतून विद्यार्थ्यांच्या मराठी लेखनातील दोषांचा शोध घेऊन त्यांची चिकित्सा करणे व उपाययोजनेचा शोध घेणे आवश्यक ठरते.

२.२ भाषेचे महत्व :

भाषा हा संस्कृत शब्द आहे. भाष् या धातूपासून बनला आहे. भाष् याचा मूळ अर्थ बोलणे असा होतो. भाषा म्हणजे ध्वनींचा समुच्चय ! भाषेतील शब्द म्हणजे जीवनात घेतलेल्या विविध अनुभवांची स्मारके आहेत. घेतलेल्या अनुभवाला शब्दबद्ध करण्याचे प्रचंड सामर्थ्य शब्दात सामावलेले आहे. माणसाने घेतलेल्या अनुभवाचे वर्णन शब्दांच्या माध्यमातून हवे तेंव्हा करता येते.

भाषेमुळे आपण आपले विचार व्यक्त करू शकतो तसेच दुसऱ्यांचे विचार जाणून घेऊ शकतो. भाषेच्या माध्यमातून आपणास विचारांची देवाणघेवाण करता येते. विचारांचे आदानप्रदान हा एका अर्थाने सामाजिक जीवनाचा पाया आहे. भाषेमुळे माणूस सुसंस्कृत बनतो. संवेदनक्षम बनतो, रसिक बनतो, विचारी बनतो. भाषेमुळे आपणास

माणूस जाणून घेता येतो. भाषा हा व्यक्तिमत्व विकासाचा आरसा आहे. आशा, आकांक्षा, अभिवृत्ती, श्रद्धा, निष्ठा, जीवनमूल्ये या सर्वांचा उल्लेख व्यक्तिमत्व विकासाच्या संदर्भात केला जातो. या सर्व गोष्टींचा अविष्कार भाषेच्या माध्यमातूनच होत असतो.

२.३ व्याकरण :

पाणिनीच्या व्याकरणावर महाभाष्य लिहिणाऱ्या पंतजलीने व्याकरणाला 'शब्दानुशासन' असे प्रारंभी म्हटले आहे.

अनेक बोली भाषेतून एखादया बोली भाषेस महत्व प्राप्त होते. या बोली भाषेचा उपयोग सभासंमेलने प्रसंगी तसेच संप्रेषणासाठी केला जातो. लेखनाची ती प्रमाण भाषा ठरते. पुढे ही बोलीभाषा लोकव्यवहाराची भाषा होते. अशा लोकव्यवहाराच्या भाषेतील शब्दांची व्यवस्था लावणे हे व्याकरणाचे काम असते.

२.४ व्याकरणाचे महत्व:-

"शुद्ध यथायोग्य बोलणे व शुद्ध यथायोग्य लिहिणे भाषेवरच अवलंबून असते." बोलण्यातील व लिहिण्यातील शुद्धतत्त्व व यथायोग्यत्व प्राप्त होण्यासाठी भाषेच्या निरनिराळ्या अंगोपांगाचे जे शास्त्र आपणांस माहित असावे लागते ते शास्त्र म्हणजे व्याकरण होय.

भाषेमध्ये एकसूत्रीपणा आणणे हा व्याकरणाचा मुख्य उद्देश आहे.

डॉ. ग्रामोपाध्यांच्या मते, "भारतात व्याकरण शास्त्राचा जन्म झाला तोच मुळी भाषेच्या शुद्धाशुद्धीच्या कल्पनेतून. मानवी व्यवहारात भाषेला आणि तिच्या शुद्धतेला यथायोग्य अत्यंत महत्व आहे.

१ पाटील,स्मि.अ.,: "इयत्ता सातवीतील विद्यार्थ्यांच्या मराठी व्याकरणविषयक संपादन संदर्भात उद्गमन प्रतिमान व संबोधन प्राप्ती प्रतिमान यांच्या परिणामकारकतेचा तौलनिक अभ्यास." अप्रकाशित पीएच्.डी. प्रबंध, एसएनडीटी विद्यापीठ, मुंबई, १९९५,पृष्ठ.५

शब्दांच्या लिखाणात थोडासा फरक झाला तरी शब्दछटा बदलून मूळच्या शब्दाचा वेगळाच अर्थ होण्याची शक्यता असते."

मराठी भाषेमागील शास्त्रीय भूमिका समजावून घेण्यासाठी व्याकरणाचा अभ्यास करणे आवश्यक आहे. अनुकरणाने तसेच सवयीने भाषा उत्तमप्रकारे वापरता येत असली तरी व्याकरणाच्या अभ्यासाने भाषेचा समजून उमजून उपयोग करता येतो. व्याकरणाच्या अभ्यासाने लेखनातील आणि भाषणातील चुकांचे दिग्दर्शन करता येते. व्याकरण शिकल्यानंतर चुकांची चिकित्सा करणे शक्य होते. भाषेची जडणघडण किंवा रचना समजण्याचे एक साधन म्हणून व्याकरणाचे अनन्यसाधारण महत्त्व आहे.

२.५ शुध्दलेखन : -

व्याकरणातील नियमांना अनुसरून केलेले निर्दोष लेखन म्हणजे शुध्दलेखन होय. 'शुध्द कसे बोलावे व शुध्द कसे लिहावे' या तर्खडकरी सूत्रातून भाषेची दोन अंगे प्रकट होतात.' ती म्हणजे 'बोलणे' व 'लिहिणे' परंतु या दोन्ही अंगांचा मुख्य आधार म्हणजे शब्द.

प्रचलित शिक्षण प्रणालीत शुध्दलेखनाची फारच हेळसांड झालेली दिसून येते. मराठी विषयाची पदवी धारण करणाऱ्या विद्यार्थ्यांनाही शुध्द लिहिता येत नाही ही वस्तुस्थिती आहे. इंग्रजीत लिहितांना एखाद्या शब्दांचे स्पेलिंग चुकले तर त्याला ती गोष्ट खटकते पण एम.ए. झालेला मराठी विषय घेणारा विद्यार्थी 'मराटि' असे लिहितो आणि त्याला या गोष्टीची, त्या चुकीची खंतही वाटत नाही. तेंव्हा शुध्दलेखनाची स्थिती किती वाईट आहे याची जाणीव होते. मराठीत लिहिलेले फलक, जाहिरात, वृत्तपत्रातील लेखन, दूरदर्शनच्या पडद्यावर दिसणारे लेखन, पत्र लेखन, या सर्व लेखनातील अशुध्दता पाहून मन सुन्न होते. प्राथमिक शिक्षकापासून ते विद्यापीठातील प्राध्यापकांपर्यंत कोणालाही त्याचे सोयरसुतक नसते ! शुध्दलेखनाकडे शिक्षकांचे जेवढे लक्ष असावयास

पाहिजे तेवढे असत नाही. विद्यार्थ्यांचे लेखन शुद्ध होण्यासाठी विविध प्रकारचे प्रयत्न करणे आवश्यक आहे. विद्यार्थ्यांना दररोज शुद्धलेखन नियम सांगणे हा त्यातला सर्वात सोपा मार्ग ! शुद्धलेखन नियम सांगणे, शब्द लिहावयास प्रोत्साहित करणे, शुद्ध शब्दांचे तक्ते वर्गात लावणे, अशुद्ध लेखन वारंवार विद्यार्थ्यांच्या निदर्शनास आणून देणे व चुका दुरुस्त करणे असे उपाय करता येतात.

शुद्धलेखनाच्या नियमानुसार निर्दोष लेखन करणे ही सवय आहे आणि शालेय स्तरावर ती जाणीवपूर्वक लावली पाहिजे. ती प्रयत्नपूर्वक संवर्धित केली पाहिजे. नियोजनपूर्वक प्रयत्नशील राहिल्यास विद्यार्थ्यांना निर्दोष लेखनाची सवय लावता येईल.

विद्यार्थ्यांचे मराठी लेखन निर्दोष व्हावे या दृष्टीने पूर्वाभ्यास झालेला आहे. उदा: मराठीचे 'अध्ययन-अध्यापन' या ग्रंथात श्री ना.वि. पाटणकर आणि सौ. लीला पाटील यांनी विद्यार्थ्यांना निर्दोष लेखनाची सवय लागावी म्हणून मार्गदर्शन केलेले आढळते. मराठी भाषेतील शुद्धलेखन विषयक पहिले पुस्तक इ.स.१८६२ मध्ये रामचंद्र विनायक ओक यांनी लिहिले. या पुस्तकांचे नाव 'मराठी शुद्ध लिहिण्याविषयी अनुगम' असे होते. (अनुगम = एखादया विषयाचे संपूर्ण आकलन) यानंतर गो. ब. बापट (१८६९), ना.रा. महाडेश्वर (१८७०), रा.आ.चितळे (१८७४) वगैरेची पुस्तके प्रसिध्द झाली. यानंतरच्या काळात मराठी साहित्य परिषदेने १९३० साली शुद्धलेखनाचे नियम सिध्द केले. मुंबई विद्यापीठाने १९४६ साली शुद्धलेखनविषयक नियम केले. मराठी लेखनात सुसूत्रता यावी, म्हणून मराठी साहित्य महामंडळाने १९७२ साली 'लेखनविषयक नियम प्रसिध्द केले आहेत. या नियमाच्या आधारे विद्यार्थ्यांचे मराठी लेखन निर्दोष व्हावे या दृष्टीने केलेले प्रयत्न व अभ्यास लक्षणीय आहेत.

अनुच्चारित अनुस्वार लिहू नये हा विचार सर्वप्रथम रामचंद्र भिकाजी गुंजीकर यानी मांडला. पुढे साहित्यसम्राट न.चि.केळकर यांनी

लोकमान्य टिळकांच्या चरित्राचा उत्तरार्ध प्रसिध्द केला आणि लोकांनी तो हातात घेऊन अवलोकनार्थ पाहिला. तेंव्हा काहींना खेद वाटला तर काहींना हर्ष झाला, याचे कारण त्या विद्वान व धडाडीच्या ग्रंथकर्त्याने अनुच्चारित अनुस्वाराचे ग्रंथातील मजकूरातून उच्चाटनच करून टाकले होते.

परिणामी ज्यांना अनुस्वार ही एक धोंड वाटत होती त्यांचे मन हर्षाने प्रफुल्लित झाले होते. तर जे परंपरावादी होते त्यांचे मन खिन्नतेने विषण्ण झाले होते. त्यावेळी हा वाद तसाच धुमसत राहिला, पण कालांतराने त्याला मासिके-वृत्तपत्रे यातून तोंड फुटले आणि दोन्ही पक्षांतील विद्वान समर्थक आपापल्या मताचे विद्वत् प्रचूर समर्थन लोकांपुढे ठेवू लागले.

अशा स्थितीत इ.स. १९२८ सालचे महाराष्ट्र संमेलन भरविण्याची वेळ येऊन ठेपली त्यामुळे त्या संमेलनात प्रस्तुत वादाला स्थान मिळाले. ग्वाल्हेरच्या या संमेलनात शुध्दलेखनविषयक एक ठराव होऊन त्यात वादग्रस्त बाबींविषयी निर्णय घेण्यासाठी एक तज्ञांचे मंडळ नेमण्यात आले. तथापि ते वांझोटेच ठरले. अधूमधून हा वाद नियतकालिकांतून आपले डोके वर काढीतच होता. अखेर इ.स. १९२९ च्या बेळगांव साहित्य संमेलनामध्ये हीच वादग्रस्त बाब पुन्हा एकदा चर्चेला घेण्यात आली.

२.६ शुध्दलेखन महामंडळाची घटना व कार्य :

आता हा वाद प्रथमतः अनुस्वारापुरताच उत्पन्न झाला असला तरी मराठी भाषेच्या एकंदर शुध्दलेखनाचीच अराजक स्थिती बनली होती. याची जाणीव लोकांत उत्पन्न झाली होती. कोणी काही लिहिले तर ते अशुध्द ठरण्याचा संभवच नव्हता. शाळाखात्याने तर मुलांना शुध्दलेखन शिकविण्याचे बहुतेक सोडूनच दिले होते. त्यामुळे असा एक तरुण लेखकवर्ग निर्माण झाला की त्याला नुसत्या अनुस्वारांचीच नव्हे तर व्याकरण शास्त्राचीच अडगळ भासू लागली. म्हणून १९२९ च्या संमेलनात

मराठीच्या एकंदर शुध्दलेखनाचाच विचार करण्याकरिता समिती नेमण्याची सूचना येऊन ती मान्यही झाली. या बेळागांव येथे भरलेल्या चौदाव्या मराठी साहित्य संमेलनात हया विषयी झालेला ठराव पुढील प्रमाणे-

"शुध्दलेखनासंबंधी आतापर्यंत निरनिराळ्या विद्वानांनी प्रदर्शित केलेले विचार लक्षात घेऊन व हया नंतरही अनेक विद्ववनांचे सहाय्य घेऊन आणखी दोन महिन्यांनी महाराष्ट्र-साहित्य पत्रिकेत हया विषयी आपला निर्णय जाहीर करण्याकरिता खालील सद्गृहस्थांचे मंडळ नेमण्यात येत आहे."

१. ना.गो.कालेलकर.	२. चि.वि.वैदय.
३. न.चि. केळकर	४. ना.दा. बनहट्टी
५. ब.ग.खापर्डे	६. श.दा. देसाई
७. कृ. पा. कुलकर्णी	

२.७ मंडळाच्या चर्चासभा व निर्णयः२

या ठरावास अनुसरून मंडळाच्या दि. ११-१२ ऑगस्ट १९२९, १२-१३ जानेवारी आणि १२-१३-१४ एप्रिल १९३० अशा तीन चर्चासभा भरल्या. त्या सभांना श्री ब. ग.खापर्डे, श्री ना. दा. बनहट्टी, चितामणराव वैदय, श्री गो.पा. पावशे, श्री गो. कृ. मोडक, वा. म.जोशी , मा. त्रि. पटवर्धन, श्री ना. दा. बनहट्टी इ. मंडळाच्या सत्याचा उपयोग झाला.

२ जोशी चंद्रहास : 'मराठी भाषा-उच्चारण आणि लेखन,' मराठी शुध्दलेखनाची पार्श्वभूमी, शुध्दलेखन नियमावली, गोकुळ मासिक प्रकाशन, पुणे, १९९८, पृष्ठ क्र.८-१७

मंडळाने महत्वाच्या मुद्द्याविषयी एक अधिकृत प्रश्नावली काढून बृहन्महाराष्ट्रातील निरनिराळ्या वाङ्.मयविषयक संस्था, नामांकित ग्रंथकार, वर्तमानपत्राचे व मासिकाचे संपादक, मराठीचे अध्यापक व इतर मान्य तज्ञ अशा निरनिराळ्या संस्थांना व सदगृहस्थांना मिळून सुमारे १५० पत्रे पाठवून प्रश्नांची उत्तरे मागविली होती. त्या उत्तरांच्या आधारेच निर्णय घेणे सहजशक्य झाले. शुध्दलेखनाबाबत ज्या गोष्टींचा मंडळाला विचार करता आला त्या अशा-

१) अनुस्वार २) ऋस्वदीर्घ ३) शब्दसंयोग आणि शब्दच्छेद ४) शब्दांचे सामान्य रूप ५) कांही विशिष्ट वर्णांचे उच्चार व लेखन (उदा. तालव्य व दन्ततालव्य) आणि ६) परकीय भाषांतील शब्द.

२.८ वादाचा इतिहास व स्वरूप:

शुध्दलेखनासंबंधीच्या वादाची ऐतिहासिक पार्श्वभूमी लक्षात घेतली तर, इ.स.१९०४ मध्ये विद्याखात्यामार्फत चर्चासभा आयोजित करण्यात आली होती. त्यानंतर इ.स. १९२५ मध्ये सातात्याला शिक्षण विचार मंडळाने व इ.स. १९२८ साली महाराष्ट्र शारदा मंडळाने शारदोपासक संमेलनात हा विषय चर्चेसाठी घेऊन या वादाला बरीच चालना दिली होती.

तथापि १९०४ मधील वाद व प्रस्तुतचा वाद यांच्या स्वरूपात भेद होता. पूर्वीचा वाद तात्त्विक स्वरूपाचा होता. कोणताही ग्रंथकार आपले विशिष्ट मत मांडी, पण तदनुसार लेखन मात्र करित नसे. या ऊलट सध्या कृती प्रथम वाद नंतर असा प्रकार दिसतो.

२.९ वादाची विवेचनात्मक बाजू:

(१) उच्चारानुसार लेखन आणि मर्यादा:

शुध्दलेखन किंवा व्याकरण यामुळे भाषा तयार होते, असे असले तरी भाषा अगोदर बनते व नंतर ती कोणत्या नियमाने घटित झाली हे दाखविण्यासाठी व्याकरणकार समोर येतात. तसेच माणूस जे कांही बोलतो तेच लिपीच्या आधाराने लिखित स्वरूपात बध्द करण्यात येते. याचे कारण

वर्ण हा ध्वनीचे प्रतिक असतो. म्हणूनच तोंडाने केलेला उच्चार किंवा ध्वनी तोंडाबाहेर पडताच तो लय पावतो ; तोच ध्वनी वा उच्चार लेखनरूपाने चिरकाल टिकवून ठेवण्यात येतो ; या वरून 'उच्चारण व लेखन' यांचे कार्य तसे एकच असते त्यामुळे त्याचे स्वरूपही एकच असणे आवश्यक ठरते. त्यातील अभिन्नता टाळता येत नाही. यावरूनच 'उच्चारानुसार लेखन असावे' असे एक मत आग्रहपूर्वक मांडण्यात येते.

तत्त्वतः हा सिध्दांत खरा असला तरी तो व्यावहारिक दृष्टीने तेवढा इष्ट ठरत नाही. याचे कारण प्रत्येक माणसाचे होणारे उच्चार भिन्नत्व व वैशिष्ट्य हे आहे, म्हणूनच निरनिराळ्या व्यक्तीचे उच्चार अनेक कारणांमुळे वैदिककालीन भाषा आज जशीच्या तशी बोलणे जमत नाही व ती बोलतांना कुणी दिसतही नाही. वैदिक भाषेतून पुढे संस्कृत, त्यातून पाली, पालीतून महाराष्ट्री, तिच्यातून अपभ्रंश व पुढे मराठी अशा फरकाची वाटचाल झाली असल्याचे दिसून येते, ही स्थित्यांतरे होण्याचे मुख्य कारण उच्चारभेद हेच होय.

मराठीचाच विचार केला तर तिच्याही स्वरूपात बदल होत गेल्याचे दिसून येते. यादवकालीन, शिवकालीन, पेशवेकालीन, आंग्लकालीन व सदयःकालीन असे जे मराठीचे कालिक भेद दिसतात, तेही याचमुळे दिसतात. या प्रत्येक कालिक मराठीच्या रूपात फरकच दिसून येतो. नंतरच्या काळातील भाषिकांना तत्पूर्वीचे स्वरूप कठीण व दुर्बोध वाटू लागते. उदा: ज्ञानेश्वरीतील अथवा शिवकालीन मराठी पत्रांचे अर्थ लावणे कठीण होऊन बसले आहे.

या सर्व विवेचनावरून उच्चारानुसारी लेखन केल्यास तिच्यातील शब्दरूपात कसेकसे फरक होत जातात आणि त्याला मर्यादा कशा पडतात हे दिसून येते. म्हणूनच उच्चारानुसारी लेखनाचा आग्रह भाषेच्या स्थिरत्वाच्या दृष्टीने अग्राह्य ठरतो.

(२) भाषेतील फरकाची कारणमीमांसा:

भाषा हा एक प्रवाह असल्यामुळे त्यात फरक पडत जाणे अपरिहार्यच आहे. हे फरक दोन प्रकारचे असून पहिल्याने भाषेची प्रकृती बदलते तर दुसऱ्याने तिचे बाहयांग बिघडते.

भाषेच्या अंतरंगाचा संबंध तिच्यातील वर्ण व शब्द यांच्याशी असल्याने त्यात झालेला बदल तिचे स्वरूप बिघडवून टाकतो. हा फरक कधी भौगोलिक कारणाने, तर कधी वार्धक्यामुळे आणि कधी परकीय भाषासंसर्गामुळेही घडून येतो. आळसामुळेही शब्दोच्चारात बदल होऊ शकतो. यामुळे व्यंजनाचे रूपांतर व क्वचित लोपही होतो. भास्कराचार्यांनी या प्रवृत्तीला धरुनच आपल्या निरुक्तात आदिलोप, अन्त्यलोप, उपधालोप, आदिविपर्यय, आद्यन्तविपर्यय, वर्णोपजन इत्यादी वर्ण प्रक्रियेचे प्रकार दाखविले आहेत. या सर्वांचा परिणाम होऊन भाषेतील शब्दरूप वेगवेगळे रूप घेत जाते व त्यामुळे तिचे प्रकृतिस्वास्थ्य धोक्यात येते.

बाह्यरूपाच्या बाबतही असाच फरक घडत जातो. विशेषतः लेखन करताना शब्दांच्या रूपात जो बदल घडतो तो त्या शब्दांचे मूळ रूपच बदलून टाकतो ; त्यामुळे एका पिढीची भाषा दुसऱ्या पिढीलाही कळणे दुष्कर होऊन बसते. हे दोन्ही बदल भाषेचे मूळ रूपच बदलवून टाकतात.

(३) अनुस्वरांचा प्रपंच :

मराठी शुध्दलेखन मंडळासमोर येणारा मुख्य विषय म्हणजे अनुस्वार त्यामुळे अनुस्वार, त्याची व्याख्या व त्यांच्या संबंधीच्या वादाचे स्वरूप यांचा ऊहापोह करणे आवश्यक ठरते.

संस्कृतात ङ्, ञ्, ण्, न्, म्, ही अक्षरे नासिक्य उच्चाराची प्रतिके मानतात. त्यामुळे बहुतेक नासिक्य उच्चार या पाच वर्णांनी लिहिण्यात येतात. याच वर्णांना 'पर-सवर्ण' असेही म्हणतात. 'पर-सवर्ण' ही परिभाषिक संज्ञा असून त्या शब्दांचा अर्थ असा की 'पर' म्हणजे दुसरा व

'सवर्ण' म्हणजे त्याच वर्णाच्या जातीतला वर्ण अर्थात उच्चार. एकूण त्याच जातीतील दुसरा आलेला व 'नासिक' म्हणजे नासिक्य/नाकातून आलेला याची उदाहरणे म्हणजे- घण्टा, दन्त, पम्पा इत्यादी.

हा पर-सवर्ण केवळ क,च,ट,त,प याच पाच वर्गातील अक्षरा-संबंधानेच होऊ शकतो. या शिवाय जी कांही अन्य म्हणजे य, र, ल, व, श, ष, र, इत्यादी अक्षरे आहेत त्यांच्या संबंधाने पर-सवर्ण होत नाही. तेंव्हा अशा वेळी नासिक्य उच्चार हा पूर्वीच्या अक्षरावर टिंब देऊन व्यक्त करतात.

उदा- संयम, संरक्षण, संलग्न, किंवा, संशय, मांस, सिंह इत्यादी.

वरील दोन्ही प्रकारचे नासिक्य उच्चार स्पष्ट असल्यामुळे ते गाळण्याचा प्रश्नच उद्भवत नाही. या दोन्ही व्यक्तिरिक्त मराठीत तिसरा एक नासिक उच्चार म्हणजे नांव, घरांत, जेथें, संवय, सांवळा इत्यादी. या शब्दांतील नासिक उच्चार सानुनासिक स्वरांच्या स्वरूपाचा आहे. म्हणजे या उच्चाराचा आश्रय संस्कृतातील उच्चाराप्रमाणे जरी स्वरान्त असला तरी 'व' वर्णयुक्त उच्चार मराठी नासिक्याचा होत नाही. संस्कृत शब्दांचा वर्तमानकालीन नासिक उच्चार पार्श्वगाभी व पूर्वगामी अक्षरांशी जसा संबंधित असतो, तसा हा मराठीतील नासिक्य उच्चार नसतो तर तो केवळ पूर्वस्वराश्रितच असतो. त्यामुळे तो स्वभावतःच उच्चारातून गळून पडतो.

उदा:- 'सांवळा' हा शब्द 'सावळा' (सावळा) असा न उच्चारता 'सावळा' असाच निरनुनासिकेच मुखावटे स्वभावतः बाहेर पडतो. म्हणून अशा प्रकारचे मराठीतील नासिक्य उच्चार हे उच्चारित आहेत की अनुच्चारित आहेत, असा संशय होऊन हा अनुस्वार गाळण्याचा वाद निर्माण झाला आहे.

(४) ऋस्व-दीर्घ दुसरा पैलू:

अनुस्वारानंतरचा दुसरा महत्वाचा पैलू म्हणजे ऋस्व-दीर्घ शब्द. ऋस्व इकाराना ऋस्व उकारान्त एकारान्त वा तत्सम शब्द मराठी ऋस्वान्त

लिहावे की दीर्घान्त लिहावे असा हा वाद आहे. या वादाचे निर्णायक उत्तर देताना निव्वळ मराठी शब्द किंवा देशी शब्द हे मूळात दीर्घान्तच असतात. म्हणून तत्सम शब्दही ऋस्वान्त असले तरी ते प्रथमेत दीर्घान्तच लिहिणे इष्ट ठरते. कारण मराठी माणूस त्याच्या स्वभाव प्रकृतीला धरून त्या शब्दांना उच्चार दीर्घान्तच ठरतो. यालाच अनुसरून इ.स. १९०४ च्या शुध्दलेखन मंडळाने या संबंधीचा निर्णय देताना तत्सम शब्दही दीर्घान्तच लिहावे, असा दिला आहे.

श्रवण, भाषण, लेखन, वाचन अशा चार प्रकारात भाषा वापरली जाते. भाषेच्या अभ्यासाची सर्व उद्दिष्टे ही 'चार भाषिक कौशल्ये' आत्मसात करण्यावर केंद्रित झालेली आहेत या भाषिक कौशल्यातून भावना, कल्पना, विचार यांच्या सामर्थ्याच्या विकासाबरोबरच शुध्दलेखनाचा अंतर्भाव होते. निर्दोष शुध्दलेखनाला महत्व आहे. तथापि दुर्दैवाने आज शुध्द लेखनाच्या बाबतीत सर्वच मराठी भाषिकांमध्ये विलक्षण अनावस्था आढळून येते.

२.१० अशुध्द लेखन : ३

(१) अशुद्ध लेखनाचे प्रकार :

- १) एक काना जादा लिहिल्यामुळे झालेल्या चुका.
- २) काना न लिहिल्यामुळे झालेल्या चुका.
- ३) ऋस्व, "इ" दीर्घ "ई" लिहिल्यामुळे झालेल्या चुका.
- ४) दीर्घ "ई" ऋस्व "इ" लिहिल्यामुळे झालेल्या चुका.
- ५) ऋस्व "उ" दीर्घ "ऊ" लिहिल्यामुळे झालेल्या चुका.

३ कळके, म.ज.,: "इयत्ता नववीच्या वर्गातील विद्यार्थ्यांच्या मराठी लेखनातील दोषांचा चिकित्सक अभ्यास." अप्रकाशित एम्.फिल्. प्रबंध, शिवाजी विद्यापीठ, कोल्हापूर, १९९३, पृष्ठ क्र. ९०

- ६) दीर्घ ऊ, ह्रस्व उ लिहिल्यामुळे झालेल्या चुका.
- ७) अनुस्वार न लिहिल्यामुळे झालेल्या चुका.
- ८) नसलेला अनुस्वार लिहिल्यामुळे झालेल्या चुका.
- ९) अनुस्वाराची जागा बदलल्यामुळे झालेल्या चुका.
- १०) मात्रा न लिहिल्यामुळे झालेल्या चुका.
- ११) मात्रेची जागा बदलल्याने झालेल्या चुका.
- १२) जोडशब्द सुटे लिहिल्याने झालेल्या चुका.
- १३) सुटे शब्द एकत्र लिहिल्यामुळे झालेल्या चुका.
- १४) जोडाक्षर चुकीचे लिहिल्यामुळे झालेल्या चुका.
- १५) विसर्गचिन्ह न लिहिल्यामुळे झालेल्या चुका.
- १६) शब्दातील अक्षरे गाळल्यामुळे झालेल्या चुका.
- (२) अशुद्ध पाठाचे शुद्धीकरण

विद्यार्थी शुद्धलेखनाच्या नियमांना धरून लिहू शकतो किंवा नाही हे पाहण्यासाठी बहुधा एखादा अशुद्ध पाठ देऊन त्याचे शुद्धलेखनाच्या नियमांना धरून शुद्धलेखन करावयास सांगण्यात येते. अशावेळी विद्यार्थ्यांनी प्रचलित शुद्धलेखनाचे नियम व शब्दाची शुद्ध रूपे नीट लिहिण्याचा कटाक्षपूर्वक प्रयत्न करणे अत्यावश्यक ठरते.

खालील उदाहरणावरून याची साक्ष पटू शकेल. अशुद्ध लेखनाने भाषेचे अंतरंग तर बिघडतेच, परंतु तिचे बहिरंगही विद्रुप कसे दिसते ते पाहा :

अशुद्ध पाठ :

शुद्धलेखण याचा वास्तविक अर्थ व्याकरणातील नियमांना अनुसरून केलेले निर्दोष लेखन होय, परंतु व्यवहारात शुद्धलेखन याचा अर्थ थोडा मर्यादित केल्या जातो. भाषेतील ऱ्हस्व, दीर्घ, अनुस्वार, व्यंजने इत्यादीकांच्या लेखनव्यवस्थेलाच शुद्धलेखन समजतात. तसे पाहिले तर शुद्धलेखणात वाक्यरचना शब्दांचा योग्य वापर, अक्षरांची वळणे, जोडाक्षराच्या पध्दती, वीरामचिन्हे वगैरेचाही समावेश व्हायला हवा.

शुद्धपाठ :

शुद्धलेखन याचा वास्तविक अर्थ व्याकरणातील नियमांना अनुसरून केलेले निर्दोष लेखन होय. परंतु व्यवहारात शुद्धलेखन याचा अर्थ थोडा मर्यादित केला जातो. भाषेतील ऱ्हस्व, दीर्घ, अनुस्वार, व्यंजने इत्यादीकांच्या लेखनव्यवस्थेलाच शुद्धलेखन समजतात. तसे पाहिले तर शुद्धलेखनात वाक्यरचना, शब्दांचा वापर अक्षरांची वळणे, जोडाक्षरांच्या पध्दती, विरामचिन्हे वगैरेचाही समावेश व्हावयास हवा.

(३) अशुद्धलेखनाची कारणे :

- १) विद्यार्थी लेखन लक्षपूर्वक करीत नाहीत.
- २) विद्यार्थ्यांना लक्षपूर्वक वाचन करण्याची सवय नसते.
- ३) विद्यार्थ्यांना संयुक्त अक्षरे लिहिता येत नाहीत.
- ४) विद्यार्थ्यांच्या लेखनदोषाकडे व्यक्तिगत लक्ष दिले जात नाही.
- ५) उचित लेखनासाठी मार्गदर्शनाचा अभाव असतो.
- ६) पूर्ववर्गातून विद्यार्थ्यांच्या लेखनदोषाकडे लक्ष दिलेले नसते.

- ७) भाषेखेरीज अन्य विषयाचे शिक्षक विद्यार्थ्यांच्या लेखनाकडे दुर्लक्ष करतात.
- ८) विद्यार्थ्यांना लेखन नियमांचे ज्ञान नसते.
- ९) लेखनाबाबत विद्यार्थी उदासीन असतात.
- १०) मराठीचे लेखन नियम अवघड व गुंतागुंतीचे आहेत.
- ११) दैनंदिन जीवनात लेखनाची गरज कमी असल्यामुळे लेखनाकडे दुर्लक्ष होते.
- १२) विद्यार्थ्यांच्या वाचनाकडे आणि लेखनाकडे पालकांचे लक्ष नसते.
- १३) विद्यार्थी लेखनाचा सराव मनःपूर्वक करीत नाहीत.

(४) शुद्धलेखनाचे महत्त्व :

आपण आपले विचार भाषेद्वारेच व्यक्त करीत असतो. ते नीट रीतीने व्यक्त होण्याकरिता आपण शुद्ध भाषेचाच वापर करावयास पाहिजे. भाषेतील नियमांना अनुसरून, ऱ्हस्व, दीर्घ अनुस्वार यांची जी व्यवस्था लावली असेल ती नुसारच लेखन व्हावयास पाहिजे ; त्यामुळे अर्थाचा अनर्थ न होता त्यापासून ऐकणाराला किंवा वाचणाऱ्याला नीट अर्थबोध होतो.

२.११ संदर्भ साहित्याचा आढावा :

प्रस्तावना :

संशोधन विषयांच्या संदर्भात जे महत्वाचे ज्ञान उपलब्ध आहे त्याचा सारांश देणे व त्या विषयात उपलब्ध असलेल्या ज्ञानाचा आधार घेऊन त्यापुढील ज्ञानाचा शोध घेण्यासाठी अथवा उपलब्ध ज्ञानाचा नवीन परिस्थितीमधील बदललेला अर्थ विशद करण्यासाठी, संबंधित संशोधन विषयाचा पाया भक्कम करणे, म्हणजेच संबंधित साहित्याचे सिंहावलोकन

होय. त्यातील योग्य त्या घटकांचे वाचन हे महत्त्वपूर्ण ज्ञान संशोधन विषयाच्या संबंधातील विविध ग्रंथामध्ये, लेखात, चिंतन, मनन व उपयोजन म्हणजेच साहित्याचा आढावा होय.

प्रस्तुत सिहावलोकनाचे महत्त्व खालील प्रमाणे आहे.

१. संशोधन विषयाची पुनरावृत्ती होऊ नये व संशोधनाबद्दल योग्य मार्गदर्शन मिळावे.
 २. संशोधन संदर्भात संशोधकास योग्य पध्दती आणि तंत्र या बद्दल दिशा मिळावी.
 ३. संशोधकास संदर्भ साहित्याने मोलाचे मार्गदर्शन मिळते व संशोधकास स्वतःच्या ज्ञानाची पातळी अधिकाधिक विस्तृत करता येते.
१. 'मराठी व्याकरण, निबंधन, साहित्य,'^४ या पुस्तकात अकोलकर आणि पाटणकर यांनी 'शुध्दलेखन व विरामचिन्हे ' या प्रकरणात शुध्दलेखन ही एक सवय आहे. ही सवय लावण्यासाठी शब्द शिकविताना शब्दांतील अनुसार, ऱ्हस्व, दीर्घ या संबंधीचे स्वरूप वा विकार हे ते ते शब्द शिकवितानाच विद्यार्थ्यांच्या मनावर बिंबवावयास पाहिजेत की, ते शब्दांशी एकजीव होऊन जातील. ही सवय लावण्यासाठी त्यांनी अनुलेखन व श्रुतलेखन हे दोन मार्ग सुचविले आहेत.
- १) पाठयपुस्तकातील शब्दसंपत्ती, त्यातील जोडाक्षरे, उपसर्ग प्रत्यय यामुळे आलेले नवे शब्द यांच्या यादया शिक्षकांनी तयार करणे.

४ आकोलकर, ग.वि. आणि पाटणकर ना.वि.,: 'मराठी व्याकरण, निबंधन, साहित्य,' शुध्दलेखन व विरामचिन्हे, व्हीनस प्रकाशन, पुणे, १९६९, पृष्ठ क्र. ८१-८७

२) विद्यार्थ्यांनी स्वतःच्या लेखन दोषांची नोंद स्वतःच करणे असे मार्गदर्शक उपाय त्यांनी सुचविले आहेत. ठळक चुकांचे स्वरूप नोंदविताना-

- i. ह्रस्वदीर्घांच्या चुका
- ii. शब्दांची रूपे चुकीचे लिहिणे
- iii. अनुस्वरासंबंधीच्या चुका
- iv. वाक्यरचनेच्या चुका
- v. विरामचिन्हांचा उपयोग न करणे.

अशा प्रकारात कांही चुका त्यांनी नोंदविल्या आहेत.

लेखनात होणाऱ्या चुकांची कारणे नोंदविताना-

१. त्या शब्दांच्या लेखनाकडे हलगर्जीपणामुळे लक्ष दिलेले नसल्याने
 २. व्याकरणातील संकेतांचे व नियमांचे अज्ञान असणे.
२. पदविका परीक्षेसाठी ना.वि.पाटणकर, लीला पाटील यांनी लिहिलेल्या 'मराठीचे अध्ययन-अध्यापन ' या ग्रंथात 'सु-लेखनाचे अभिप्रेत गुण सांगताना अन्य गुणविशेषाबरोबर शुद्धलेखनाचा निर्देश केला आहे.' शब्दांची रूपे ह्रस्व, दीर्घ, अनुस्वार, विसर्ग जोडाक्षरे इत्यादी बाबतीत शुद्ध असावीत "वाक्यातील भावार्थाला अनुरूप अशी विरामचिन्हे वापरण्यात यावीत" अशी अपेक्षा व्यक्त केली आहे.
- i) शुद्धलेखनाचे नियम अंतर्भूत होतील असे उतारे मुद्दाम तयार करून ते छापून घेऊन त्यांची छोटी पुस्तिका मुलांना उपलब्ध करून द्यावी. विद्यार्थ्यांकडून हे उतारे वहीत लिहून घ्यावेत,

तपासावेत, चुका समजून दयाव्यात. वहया स्वतःच मुलांनी तपासाव्यात.

- ii) शुध्दलेखनाचे नियम अंतर्भूत होतील असे उतारे ठळक अक्षरात शिक्षकांनी लिहून त्यांचे अनुलेखन विद्यार्थ्यांकडून करून घ्यावे. शुध्दलेखनाचे नियम अंतर्भूत असणारे असे १५-२० उतारे वर्षात अभ्यासले गेले तर काही नियम नकळत सवयीने अंगवळणी पडतील.
- iii) श्रुतलेखन, गतीलेखन अशुध्द शब्द व वाक्ये देऊन शुध्द स्वरूपात लिहिण्यास सांगावे.

३. ' मराठी लेखन दर्शन '५ या ग्रंथात चंद्रहास जोशी यांनी मराठी साहित्य महामंडळाने व महाराष्ट्र शासनाने संमत केलेले लेखन विषयक नियम उद्घृत करून कांही सामान्यपणे होणारे लेखनदोष या सदरात शब्दातील वर्णाचा क्रम बदल्याने होणारी अशुध्द रूपे, वर्णाच्चारतील सूक्ष्मभेद नीट लक्षात न घेतल्यामुळे होणारी अशुध्द रूपे, अन्य कारणामुळे होणाऱ्या चुका याची माहिती नोंदविली आहे.
४. डॉ. द.न. गोखले यांचा 'शुध्दलेखन-विवेक'६ हा अगदी अलीकडे प्रसिध्द झालेला महत्वाचा ग्रंथ आहे. " १९५५ पासून १९९० पर्यंत शुध्दलेखन" हा डॉ. गोखले यांच्या संशोधनाचा आणि चिंतनाचा विषय राहिला आहे.

५ जोशी चंद्रहास: 'मराठी लेखन दर्शन,' शुध्दलेखन, मेहता पब्लिशिंग हाऊस, पुणे, १९८९, पृष्ठ क्र. ७३.

६ गोखले, द.न., : 'शुध्दलेखन विवेक,' शुध्दलेखन आणि प्रमाणभाषा, शुध्दलेखनाचे निकष, शुध्दलेखनाच्या नियमांच्या मर्यादा, नवरचना की सुधारणा, सोऽहम् प्रकाशन, पुणे, १९९३, पृष्ठ क्र .१-४३.

जवळजवळ चार तपे जिद्दाळ्याने केलेल्या सातत्यपूर्ण संशोधनाचे आणि चिंतनाचे अभ्यासपूर्ण फलित म्हणजे त्यांचा 'शुध्दलेखन विवेक' हा ग्रंथ होय. या ग्रंथाच्या पहिल्या चार प्रकरणातून शुध्दलेखनाच्या उपपत्तीचा विचार केला असून त्यात शुध्दलेखनाचा आधार कोणता, व्युत्पत्ती-व्याकरण परंपरा वगैरेना शुध्दलेखनात किती महत्त्व द्यावे, शुध्दलेखनाच्या नियमाचे अनेक संच का आढळतात ?

महामंडळाच्या लेखन नियमात कोणत्या सुधारणा कराव्यात इ. प्रश्नांची चर्चा केली आहे.

५. 'पदवीपूर्व मराठी व्याकरण व रचना'^७ या पुस्तकात घाटे शं.ग. आणि कुलकर्णी वि.म. यांनी मराठी शुध्दलेखनासंबंधी मार्गदर्शन या प्रकरणात मराठी ऱ्हस्व-दीर्घाचे नियम व उदाहरणे, तत्सम शब्दांचे लेखन, अनुस्वार विचार या विषयी सखोल माहिती दिली आहे.
६. 'मराठीचे व्याकरण'^८ या पुस्तकात गोविलकर लीला यांनी 'शुध्दलेखन' या प्रकरणात लेखन शुध्द व अशुध्द ठरविण्याची साधने, उच्चार, व्युत्पत्ती, यांच बरोबर ऱ्हस्व-दीर्घात, व्यजनान्त शब्द अनुस्वार या विषयी माहिती नोंदविली आहे.

^७ घाटे, शं.ग., आणि कुलकर्णी, वि.म.,: 'पदवीपूर्व मराठी व्याकरण व रचना,' मराठी शुध्दलेखनासंबंधी मार्गदर्शन, जोशी-लोखंडे प्रकाशन, पुणे, १९७०, पृष्ठ क्र. १५५.

^८ गोविलकर लीला, : 'मराठीचे व्याकरण,' शुध्दलेखन, मेहता पब्लिशिंग हाऊस, पुणे, १९९३, पृष्ठ क्र. २६८.

२.१२ समारोप :

विद्यार्थ्यांचे मराठी लेखन निर्दोष व्हावे, शुध्दलेखनाच्या नियमानुसार निर्दोष लेखन करावे याविषयी अनेक लेखकांनी, साहित्यिकांनी आपले विचार व्यक्त केले आहेत.

पुढील प्रकरणात प्रणाली उपागम, अनुदेशन प्रणाली आणि बहुमाध्यमी अनुदेशन प्रणालीचा विकास आणि संशोधन पध्दती या विषयी विचार केलेला आहे.